

TÜRK KÜTÜPHANECİLER DERNEĞİ BÜLTENİ

XXVII. Cilt,

1 9 7 8

2'nci Sayı

ARŞİV HAKKINDA ÖN BİLGİLER, ÜLKEMİZDEKİ ARŞİV ÇALIŞMALARI, ARŞİV MESELELERİMİZ VE ÇÖZÜM TEKLİFLERİ

İsmet BİNARK

I — ARŞİV HAKKINDA ÖN BİLGİLER :

ARŞİVLERİN ÖNEMİ

Arşivlerin milletlerin idari, sosyal, kültürel ve siyasi hayatlarındaki yeri ve önemi, bütün devletlerce kabul edilmiştir.

Zira bir devletin geçmişi, bugünü ve geleceği gözönüne alınırsa, istikbalde ancak arşivi ile vardır demek yanlış olmaz. Şüphesiz devletin her türlü fonksiyonu bir arşiv konusudur. Bir ülkede arşivin ve arşivlerin olmayışı, devletin olmayışı mânasına gelir. Bir devletin ve milletin tarihi, devlet ve millet hayatının öz çizgileri demek olan arşivlerde gizlidir.

Arşivler, milletlerin hafızası olan tarihlerinin temel dayanağıdır. Cemiyet hayatı ile ilgili idari, siyasi, hukuki, askeri, iktisadi, dini, ilmi, kültürel, biyografik, jeneolojik, teknik ve istatistik araştırmalar, devletlerin milletlerarası münasebetlerinde haklarının tesbiti için gerekli vesikalar, devrinin ahlâk, örf ve âdetlerini ve çeşitli sosyal özelliklerini belirten her türlü yazı, vesika ve diğer arşiv malzemesi ancak arşivlerden temin edilebilir.

ARŞİVİN TARİFİ

Yunanca'daki «arkhelon» ve Latince'deki «archivum»dan gelen «arşiv» terimi; resmi daire, belediye sarayı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, resmi dairelerdeki kâğıtlar anlamına da kullanılmıştır.

İngilizce «archives», Fransızca «archives», Almanca «Archiv» ve başka dillerde de ortak olan bu terim, Türkçeye de «arşiv» olarak geçmiştir.

Arşiv terimi, konunun uzmanlarınca bazı ortak yönlerine rağmen, değişik şekillerde tarif edilmiştir. Zira arşivin ilmi ve hukuki bir tarifini yapmak oldukça güçtür.

Biz burada, 1962 yılında Madrid'de toplanan **VII. Milletlerarası Arşiv Yuvarlak Masa Konferansı**'nda yapılan ve taraflarca benimsenen ortak tarifi vereceğiz. Buna göre arşiv;

«a) Kurumların, gerçek ya da tüzel kişilerin faaliyetleri sonucu meydana gelen (toplanan, biriken) ve bir amaçla saklanan **Dokümantasyon**;

b) Söz konusu dokümantasyona bakan **Kurum**;

c) Bunları, barındıran **Yerler'dir.**»⁽¹⁾

ARŞİVİSTİN TARİFİ

Arşivist veya arşivci ise, özel eğitim görmüş, arşiv çalışmalarını yöneten veya yürüten kişidir.

Arşivistin görevleri ülkeden ülkeye bazı farklılıklar göstermekte ise de, yukarıdaki tarif, benimsenen ve kabul edilen bir tarif olmuştur.

1966 yılında Washington'da toplanan Arşiv Kongresi'nin açış konuşmasında, Milletlerarası Arşiv Konseyi (International Council on Archives — ICA —) Başkanı arşivist Etienne Sabbe, «...biz arşivistler, geçmişin bekçisi, geleceğin de kucusuyuz»⁽²⁾ şeklinde, arşivistin görevini veciz bir şekilde ifade etmiştir.

Arşiv personelini; a — Arşiv yöneticileri, b — Arşivistler, c — Uzmanlar, ç — Teknisyenler, d — Büro personeli... şeklinde gruplara ayırabiliriz. Bu şekilde gruplara ayrılan arşiv personelini; yönetici, ilmi, koruma, gözetici ve teknik personel olarak da kategorilere ayırmak mümkündür.

Arşivistin görevleri, **VII. Milletlerarası Arşiv Yuvarlak Masa Konferansı**'nda şöyle tesbit edilmiştir :

a — Arşiv dokümanını toplamak,

b — Korumak,

c — Tasnif etmek,

ç — Değerlendirmek.⁽³⁾

(1) Actes de la septième conférence internationale de la Table ronde des archives. (Madrid, 1962) Le concept d'archives et les frontières de l'archivistique. Paris, 1963.; Türkçesi için bk. : 28-31 Mayıs 1962 tarihinde Madrid'de toplanan **VII. Uluslararası Arşiv Yuvarlak Masa Konferansı Hakkında Rapor**. Hazırlayan : Fazıl Işıkoğlu. Ankara, 1962. 4. s.

(2) Zübeyir Aker : Evrak, Dosya ve Arşiv Kursu Notu. (Dışişleri Bakanlığı). Ankara, 1962. 5. s.

(3) Fazıl Işıkoğlu : a.g.e., 6-7. s.

Bu ana görevlere, «arşivlerin zenginliklerini topluma tanıtmak» görevini ekleyen ülkeler çoğunluktadır. «Arşivlerin kontrolü» ile, «arşiv dokümantasyonunun ayıklanmasını» arşivistin görevleri arasında gören ülkeler de vardır. Fransa ve Yeni Zelanda, arşiv dokümantasyonunun ayıklanması işini arşivistin görevleri arasında sayan ülkelerdir. Ayrıca Fransa, Hollanda ve İsveç «İdareye ait evrakın denetlenmesini» de, arşivistin görevlerine eklemektedirler. Sovyetler Birliği'nde arşivistler, arşivlerin kurulması çalışmalarına katılmak, arşivlik malzemede yapılacak ayıklama çalışmalarını organize ve kontrol etmekle de görevlidirler. Yugoslavya ve Fransa'da arşivistin öğretici görevleri üzerinde de durulmaktadır.

Bir diğer husus da, arşivistlerin müesseselerin ve hâdiselerin tarihi ile ilgili olarak, ilmi çalışmalar yapıp yapamayacakları konusudur. Bu konuda bazı ülkeler, arşiv ilmi personelinin birinci el kaynaklar üzerinde ilmi çalışmalar yapması görüşünü benimser ve desteklerken, bazı ülkeler bu görüşe karşı çıkmaktadırlar.

Meselâ Fin Milli (Devlet) Arşivi'nde özellikle dikkatimizi çeken nokta, arşiv ilmi personeline günde ortalama 2 saat ilmi araştırma yapabilme imkânının tanınmış olmasıdır.⁽⁴⁾

ARŞİV MALZEMESİ VE ARŞİVLİK MALZEME

Arşiv malzemesi (dokümantasyonu)nın ne olduğu konusunda, yapılan tariflerde tam bir görüş birliğine varılamamıştır. Bu konuda ileri sürülen görüşler, tıpkı arşivistin tarifinde olduğu gibi, ülkeleden ülkeye değişmektedir.

Birçok ülke arşiv dokümantasyonunu, arşivde saklanan en küçük birim olarak kabul etmektedir. Meselâ Macaristan, özellikle Yeni Zelanda arşiv dokümantasyonu tarifi içersine tek evrakı dahi almaktadırlar. Yugoslavlar; ilmi, resmi ve doğrulanmış bilgileri ihtiva eden herşeyi, arşiv dokümantasyonu olarak kabul etmişlerdir.

Ülkemizde «Arşiv Malzemesi»nin tarifi; Muhafazasına Lüzum Kalmıyan Evrak ve Vesâkin İmha Edilmesi Hakkındaki 1956 tarihli ve 6696 sayılı Kanun'un⁽⁵⁾ 1'nci maddesinde şöyle yapılmıştır.

«Madde 1 — Umumî arşive teslim edilmeden önce 5 inci maddede sayılan daire, müessese ve teşekküllerin⁽⁶⁾ ellerinde bulunan ve bunların gördükleri hizmetler dolayısıyla yaptıkları muhabere ve muameleleri ihtiva eden :

- (4) İsmet Bınark : Fin Milli Arşivi, Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, XXVI, 4 (1977), 211-218. ss.
- (5) Kabul tarihi : 26 Mart 1956, Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 4 Nisan 1956 - Sayı : 9276. Ayrıca bk. : Düstur, Üçüncü tertip, XXXVII, 1084-1087. ss.
- (6) Kanunun 5'nci maddesinde sayılan kuruluşlar şunlardır :
 - a) Umumî, mülhak ve hususî bütçeli daireler, üniversiteler, belediyeler ve bunlara bağlı sabit ve mütedavil sermayeli müesseseler,
 - b) Sermayelerinin tamamı Devlet tarafından verilmek suretiyle kurulan iktisadî teşekkül ve müesseseler,
 - c) Hususî kanunlarla kurulan bankalar ve teşekküller,
 - d) Yukarıdaki bendlerde yazılı idare, teşekkül ve bankalar tarafından sermayesinin yarısından fazlasına iştirak suretiyle kurulan teşekküllerle bunların aynı nispette iştirakleriyle vücut bulan müesseseler,
 - e) İmtiyazlı şirketlerle, umumî menfaatlere hadim cemiyetler ve hususî mektepler.

- a) Dosyalar ve her çeşit yazılı ve basılı evrak ve kayıtlar;
- b) Model, nümune, harita, plân, program, proje, mühür, damga, resim, fotoğraf ve benzerleri,
- c) Plâk, filim, tel ve benzeri vasıtalarla tesbit olunan ve her hangi bir delil olmaya veya millî ve milletlerarası hukuk, muamele ve münasebetler bakımından teşrii, kazaî, idarî, askeri, siyasi, iktisadî, ilmi her hangi bir mevzuu aydınlatmaya veya düzenlemeye yarayan bilûmum evrak ve vesaik — arşiv malzemesi — dir.»

Aynı Kanun'un 2'inci maddesinde ise, «Arşivlik Malzeme» şöyle tarif edilmektedir :

«Madde 2 — Yukarıda zikredilen her türlü evrak ve vesikalardan henüz arşiv malzemesi evsafını kazanmamış olması sebebiyle muhafaza edilmek üzere selâhiyetlilerce ayrılanlara — arşivlik malzeme — denir.»

Kanundan aynen aktarılan bu maddelerde de görüleceği üzere; «Arşivlik Malzeme», «Arşiv Malzemesinden» ayıracak hiç bir ölçü kanunda mevcut değildir. «Arşiv Malzemesi» türlerinin sayıldığı kanunun, bu yönü ile pratikte bir yarar sağladığı ve dolayısıyla bir çözüm getirdiği söylenemez.

«Ancak Kanun'un 2'nci maddesi; arşivlik malzemenin, işlemdeki evrak ve vesaikin dışında kalan belgeleri kapsadığına dair oldukça açık bir fikir vermektedir.»⁽⁷⁾

Kanunlaşmak üzere T.B.M.M. Genel Kurul gündeminde bekleyen «Devlet Arşiv Kanunu Tasarısı»nın 1'inci maddesinde «Arşiv Malzemesi» şöyle tarif edilmiştir :

«Madde 1. — Bu Kanunda geçen (Arşiv malzemesi) deyiminden :

Türk Devlet ve Millet hayatını ilgilendiren ve en son işlem tarihi üzerinden 50 yıl geçmiş veya en az 33 yıl geçtiği halde kesin sonuca bağlanmış ve bu Kanunun 3 ncü maddesinde sayılan daire, kuruluş ve kurumların gördükleri hizmetler, yaptıkları haberleşme veya işlemler ile ilgili ve bunların sonucunda teşekkül etmiş olup saklanması devrinin normal bürokratik usullerine göre bu daire, kuruluş ve kurumlara ait bulunan gerçek ve tüzel kişilerin ve Devletin haklarıyla milletlerarası hakları belgelemeye, korumaya ve bunlarla ilgili işlem ve ilişkiler bakımından tarihi, hukukî, idarî, askeri, iktisadî, dinî, ilmi, edebî, estetik, kültürel, biyografik, jeneolojik ve teknik herhangi bir konuyu aydınlatmaya, düzenlemeye ve tespiti yarayan, yahut yine bu bakımdan ait olduğu çağın ahlâk, görenek ve geleneklerini veya çeşitli sosyal özelliklerini belirten her türlü yazılı evrak, defter, resim, plan, harita, film, fotoğraf, plâk, ses bandı, baskı veya benzeri belgeler anlaşılr.»

«Arşivlik Malzeme» ise, aynı kanunun 2'nci maddesinde şöyle tarif edilmektedir :

«Madde 2. — Bu Kanunda geçen (Arşivlik Malzeme) deyiminden :

Kanunun 1'inci maddesinde sayılan her türlü belgelerden zaman bakımından henüz arşiv malzemesi niteliğini kazanmayanlarla üzerinden 66 yıl geç-

(7) Mehmet Aldan : Türkiye'de Arşiv Sorunu. Amme İdaresi Dergisi, IX, 3 (Eylül 1976), 36. s.

memiş her türlü memuriyet sicil dosyaları, Devletin gerçek ve tüzel kişilerle veya yabancı devletler ve milletlerarası kuruluşlarla yaptığı hükmü yürürlükte bulunan andlaşmalar (her cins sözleşme ve anlaşmalar), yine yürürlük niteliği bulunan tapu ve nüfus kayıtları, aynı nitelikteki vakfiyelerden ait oldukları daire ve müesseselerce saklananlar ile il, ilçe, köy ve belediyelere ait sınır kâğıtları anlaşılır.»

Burada dikkati çeken nokta; «Devlet Arşiv Kanunu Tasarısı»nda, malzemenin yaşı ve özellikleri bakımından bir ölçünün getirildiği, dolayısıyla «Arşiv Malzemesi» ve «Arşivlik Malzeme» tariflerine bir açıklık kazandırıldığıdır.

ARŞİVİN KISA TARİHÇESİ

Arşivin tarihi, milletlerin tarihi kadar eskidir. Yapılan incelemeler M.Ö. 2000 yılında Mezopotamya'da devlet ve tapınak arşivlerinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Eski Mezopotamya'da birçok tapınakların arşivleri olduğu gibi, Nippur şehrinde tabletlerin saklandığı resmi bir devlet arşivi olduğu bugün bilinmektedir.

1906 ve daha sonraki yıllarda yapılan kazılarda, Hattuşaş (Boğazköy - Yozgat), da M.Ö. 1800 - 2000 yıllarına ait ve Hitit'lerin resmi yazışmalarını, andlaşmalarını, kanunlarını ve daha birçok vesikalarını sakladıkları bir devlet arşivi meydana çıkarılmıştır. Bugün bu arşiv malzemesinden geriye kalanların büyük bir kısmı İstanbul, bir kısmı da Ankara Arkeoloji Müzelerinde bulunmaktadır.

Mısır'da El-amarna'da, içinde IV'üncü yüzyıldan kalma çivi yazısı ve devrin diploması dili olan Akadça ile yazılmış vesikalar bulunan, bir devlet arşivinin mevcudiyeti de meydana çıkarılmıştır.

Eski Yunan ve Roma'lılar arşive, «grapharrium», «chartarium», «tabularium» adını vermişler ve resmi vesikalarını tapınaklarda saklamışlardır.

Atina'da M.Ö. IV'üncü yüzyılda, resmi vesikaların toplandığı bir devlet arşivinin mevcudiyeti, yapılan araştırmalar neticesi bugün bilinmektedir. Roma'da ise, M.Ö. 83 yılında «Aerarium» diye anılan bir devlet arşiv binası inşa edilmiştir.⁽⁸⁾

Ortaçağ Avrupasında, başlangıçta birçok ülkede yazılı vesikalarla işlem yapmak imkânı yaygın olmadığından, ancak Papalık Sarayı ile, birkaç Yunan ve İtalyan Piskoposluk merkezinde ve manastırlarda arşivler kurulabilmiştir.

Avrupa ülkelerinin, ancak XIV'üncü yüzyılın başlarından itibaren düzenli arşivlere sahip oldukları tesbit edilmektedir.

Arşiv çalışmalarına gereken önemi veren ve bu konuda en erken davranan milletlerden biri Fransızlardır.⁽⁹⁾

(8) Eski çağ arşivleri ile ilgili olarak bk. : Ernst Posner : Archives in the ancient world. 1972, Harvard univ. press. 283 s.

(9) Fransa'da arşivlerin tarihi için bk. : Charles V. Langlois — Henri Stein : Les archives de l'histoire de France. Paris, 1891-1893, Picard. 1000 s.

Orta Avrupa'da Alman devletlerinin ve bağımsız şehirlerin arşivleri, XII'inci yüzyıldan önceye inmemektedir.⁽¹⁰⁾

İngiltere'de ise, ancak 1838 yılında çıkarılan bir kanunla İngiliz Devlet Arşivi (Public Record Office)⁽¹¹⁾ kurulduktan sonradır ki, bütün resmi vesikalar bir araya toplanmağa başlanmıştır.⁽¹²⁾

Kuzey Avrupa ülkelerinde de, arşivlerin bilinen en eski tarihleri ancak XIV'üncü yüzyıla kadar inmektedir. Kuzey Avrupa ülkelerinde arşiv dokümantasyonunun merkezi olarak toplanması ise, çok sonraları mümkün olabilmektedir.

Meselâ, XIV'üncü yüzyılın başlarından bu yana zengin arşiv malzemesine sahip bulunan Finliler, ancak 1809 yılında Fredrikshamm Andlaşması ile İsveç hâkimiyetinden ayrıldıktan sonra, 1816 yılında Devlet Arşivlerini kurmağa ve arşiv malzemelerini toplamağa teşebbüs edebilmişlerdir.⁽¹³⁾

Amerika Birleşik Devletleri'nde arşiv dokümantasyonunun teşekkülü, Amerika'nın bağımsızlığı ile başlar.

TÜRKLERDE ARŞİVİN TARİHİ

Türk idare ve kültür hayatında, arşivlerin çok eskiye giden tarihi Orta Asya Türklüğüne kadar uzanmaktadır.

Orta çağların en medenî milletlerinden biri olan Uygur Türklerinin şehirlerinde; zengin kütüphaneler, resmi daireler, noterler, gümrük teşkilâtı, mahkemeler ve resmi yazışmaların saklandığı yerler (arşivler) vardı.

Orta Asya'da Uygur - Türk şehirlerinde çeşitli milletlere mensup arkeolog ve sanat tarihçileri tarafından yapılan kazı ve araştırmalar, bu kültürün zenginliği hakkında bugüne kadar bilinmeyen bir çok hususu aydınlatmış ve gün ışığına çıkarmıştır.⁽¹⁴⁾

(10) Tarihçe için bk. : E. K. Welsch : Libraries and archives in Germany. Pittsburgh, 1975. Council for European studies. 275 s.

(11) İngiltere'de 'archive' ve 'record' kelimeleri, pratikte aynı mânaya gelen iki kelimedir. Bütün Batı ülkelerinde 'archive' kelimesinin yaygın olarak kullanılmasına karşılık, ona nazaran daha az şumüllü olan 'record' kelimesi, İngiltere'de daha fazla benimsenmiştir.

(12) Tarihçe için bk. : Osman Ersoy : İngiliz Devlet Arşivi. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, IV, 2 (1955), 125-131. ss.; F.G. Emmison : Archives and local history. Methuen, 1966. 112 p.

(13) Tarihçe için bk. : İsmet Binark : Fin Millî Arşivi. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, XXVI, 4 (1977), 211-218. ss.

(14) Orta Asya Türk toprakları üzerinde yapılan kazı ve araştırmalar konusunda geniş bilgi için bk. : İsmet Binark : Eski Kitapçılık Sanatlarımız. Ankara, 1975, Ayyıldız Matbaası. 62-64. ss.

(*) Ortaçağ İslâm arşivleri için bk. : Ernst Posner : Archives in medieval İslam. American Archivist, 35 (July-October 1972), 291-315. ss.

II — ÜLKEMİZDEKİ ARŞİV ÇALIŞMALARI :

OSMANLI İMPARATORLUĞUNDA ARŞİV ÇALIŞMALARI

Osmanlı İmparatorluğu'nda arşiv fikrinin hemen ilk çağlardan beri mevcut olduğu, yok edilmeyerek münafaza edilmiş milyonlarca arşiv vesikasının mevcudiyeti ile sabittir.

Orta, Yakın - Doğu, Balkan ve Akdeniz ülkeleri içersinde, devlet vasfını, hem de kudretli ve kuvvetli devlet olabilme vasfını çok uzun süre devam ettiren, yapıcı ve teşkilâtçı bir kudrete sahip olması en büyük özelliği olan Osmanlı Devleti'nde, arşiv fikri çok eski ve köklüdür. Önemli olsun veya olmasın her vesika saklanmıştır. Bu bakımdan bütün Orta ve Yakın - Doğu ülkeleri içersinde, Osmanlı arşivleri, idari kayıtların devlet eliyle tesbit edilip düzenlendiği ve günümüze kadar muhafaza edildiği örnek bir müessesedir.

Osmanlı Devleti'nin bütün resmi yazışmaları, merkez teşkilâtı dairelerinin arşiv malzemesi, bugün İstanbul'da Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nde muhafaza edilmektedir. Bazı müze, kütüphane, müftülük ve diğer devlet dairelerinde tarihimiz ile ilgili arşiv malzemesi varsa da, bunlar sayı ve önem derecesi itibariyle, Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'nde muhafaza edilen arşiv vesikalarıyla mukayese edilemez.

Ülkemizde modern anlamda ilk arşiv teşebbüsü, 1845'de Sadrazam Mustafa (Rüyük) Reşid Paşa'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkez teşkilâtına ait Divan-ı Hümayûn⁽¹⁵⁾, Bâb-ı Asaî⁽¹⁶⁾ ve Bâb-ı Defteri⁽¹⁷⁾ kayıt ve vesikalarını bir araya toplattırarak, **Hazine-i Evrak**'ı kurdurması ile olmuştur.

(15) Vezir-i azam'ın başkanlığı altında toplanarak devlet işlerine bakan meclisin adıdır. Sadece 'Divan' da denilir.

(16) Sadrazam konağı, Paşakapısı yerine kullanılan bir tâbirdir.

(17) Defterdarlık dairesi yerine kullanılır bir tâbirdir. Defterdar kapısı demektir. Bâb-ı Defteri de denilir.

Burada, Bâb-ı Defteri'ye ait arşiv malzemesi ile ilgili olarak, yakın bir tarihte cereyan etmiş olan şu hâdiseyi, bu gibi hâdiselerin tekrerrür etmemesi yönünden ibretle hatırlatmak isteriz :

3 Haziran 1931 yılında, İstanbul Defterdarlığı'nın bir gafleti yüzünden, Sultanahmet'de Maliye Evrak Deposu olarak kullanılan İbrahim Paşa Sarayı'nda yığın halinde bulunan Bâb-ı Defteri'ye ait eski evrak ve defterler, ilmi ehliyeti olmayan bir heyetin kararıyla lüzumsuz sayılarak hurda kâğıt fiyatına satışa çıkarılmış ve Bulgarlar tarafından okkası 3 kuruş, 10 paradan satın alınmıştır. O tarihte bunu haber alan gazeteci İbrahim Hakkı Atis, konuyu gazetesinde yazmış, duruma müdahale eden hükümet, 200 kiloluk balyalar halindeki 7 vagon dolusu evrakın Bulgaristan'a satılmasını önlemekte geç kalmıştır. Bu evrakın geri getirilmesi konusunda, diplomatik kanallardan yapılan teşebbüsler üzerine, Bulgarlar 50 çuval kadar döküntü evrakı lade etmişlerdir. Söz konusu evrakın mühim bir kısmını kendilerine ayıran Bulgarlar, diğerini Vatikan'a ve Almanlar'a satmışlardır.

Devlet Arşiv Hukuku prensiplerine göre, herhangi bir sebeple yer değiştirmiş olan arşiv fonlarının ve vesikalarının ladesi geçerli olduğuna göre, bu vesikaların bedeli karşılığında ladesi gerekir.

TKD Bülteni'nin XXVI'nci cilt, 2'nci sayısında; arşivlerimizde muhafaza edilen arşiv malzemesiyle, Hazine-i Evrak'ın tarihçesi⁽¹⁸⁾ üzerinde durduğumuzdan, burada bu kuruluşun tarihçesi tekrar söz konusu edilmeyecektir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, ülkemiz arşiv malzemesi bakımından büyük zenginliğe sahiptir. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden devraldığı büyük mirasla bugün dünyanın en zengin arşiv potansiyeline sahip ülkelerden birisi durumundadır.

Arşivlerimizdeki malzemenin; sosyal müesseselerin, idari ve mali teşkilâtların tarihçeleri üzerinde yapılacak çalışma ve araştırmalar için değeri çok büyüktür.

Arşivlerimizdeki malzeme, yalnız Türkiye için değil, Orta, Yakın-Doğu ve Balkan ülkelerinin siyasî, iktisadî ve kültür meseleleri için de büyük önem taşımaktadır.

Özellikle Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü'ndeki vesikaların tasnif çalışmalarının sür'atlendirilmesi, buna paralel olarak envanterlerinin çıkarılması ve istifadeye sunulmasıyla, yalnız Türk tarihi için değil; Orta, Yakın - Doğu, Balkan ve Akdeniz ülkeleriyle ilgili önemli konuların gün ışığına çıkacağı muhakkaktır.

Tanınmış Macar arşivist Prof. Fekete Lajos'un «Türkiye'de Türk milletinin geçmişinin, arşiv işleri başarı ile çözümlenmedikçe ortaya konulamıyacağı fikrinin hâkim bulunması gerekir. Bunun yalnız Türk milleti için değil, beynelmilel bilimin çıkarı için de olduğu kabul edilmelidir.» şeklindeki görüş ve düşüncesi, arşivlerimizin önemini fazlasıyla ortaya koymaktadır.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE ARŞİV ÇALIŞMALARI

Millî Mücadele, onu takip eden dönem ve Cumhuriyet'in ilânından sonra, bugüne kadar teşekkül eden, bu devrin bütün tarihini, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunu, ilerleyiş yolunda geçirdiği çeşitli safhaları, elde edilen neticeleri gösteren çeşitli konulardaki malzeme topluluğundan meydana gelen Cumhuriyet dönemi arşiv malzemesinin büyük kısmı, halen ait oldukları dairelerde modern arşiv metod ve tekniklerinin gerektirdiği yeterli koruma şartlarından uzak bir şekilde muhafazaya çalışılmaktadır.

Ayrıca bu döneme ait arşiv malzemesinin büyük bir kısmı, bugüne kadar, arşivciliğin gerektirdiği bir şekilde ilmi metodlar içersinde tasnif edilip değerlendirilmemiştir.

Ülkemizde çeşitli devlet dairelerinin ve kuruluşlarının, kuruluş kanunları incelendiğinde, çeşitli adlar altında ve çoğunlukla evrak hizmetleri ile beraber arşiv birimlerinin kurulmuş olduğu görülür.

Bazı Bakanlıklar, devlet daireleri ve kuruluşları mevcut imkânlarını kullanmak suretiyle, birikmiş arşiv malzemelerini düzenlemek için gayret sar-

(18) bk. : İsmet Binark : 'Türk Devlet Arşivi ve Devlet Arşiv Sitesi. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, XXVI, 2 (1977), 74-81. ss.

fetmektedirler. Buna rağmen devlet dairelerindeki ve kuruluşlarındaki arşiv çalışmalarının yeterli olduğu söylenemez.⁽¹⁹⁾

Ayrıca kuruluşların arşiv hizmetleri, evrak ve dosya memurlarınca yürütülmektedir. Uzman olmayan personel marifetiyle bu hizmetlerin yürütülmesi, telâfisi güç kayıplara yol açmıştır.

BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ DAİRESİ BAŞKANLIĞI VE ÇALIŞMALARI

Cumhuriyet dönemi arşiv malzemesi ile, zamanla arşiv malzemesi haline gelecek arşivlik malzemenin kontrol altına alınması, bunların arşivcilik metod ve tekniklerine uygun olarak korunması, düzenlenmesi ve ilmi bir şekilde tasnif edilip istifadeye sunulmasıyla ilgili arşiv hizmetlerinin müstakilen yürütülmesi düşüncesiyle, 1976 yılı sonlarında, o tarihte Başbakanlık Müsteşarı olan Sayın Ekrem Ceyhun tarafından Başbakanlık teşkilâtı içerisinde Müsteşarlığa bağlı olarak, Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı kurulmuştur.

Bu suretle, Cumhuriyet döneminde teşekkül eden devlet evrakının, gelecekte ne olacağı, nasıl muhafaza edileceği ve korunacağı, nasıl değerlendirileceği, bir kelime ile kaderinin ne olacağı konusunda bugüne kadar duyulan endişeler de giderilmiştir.

Tarafımızdan teşkilât ve iş akımı şeması çizilen, tasnif plânı hazırlanan ve arşiv hizmetleri başlatılan Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı, Başbakanlık'ta çeşitli dairelerde birikmiş ve en eskisi 1920 yılına kadar inen, çeşitli konulardaki arşiv malzemesinin ayrılması, bunların bugün bütün devlet arşivlerinde uygulanan «Provenience»⁽²⁰⁾ sistemine göre tasnif edilmesi, envanterlerinin çıkarılması, tasnif plânına uygun olarak depo yerleştirmelerinin yapılması ve bu malzemenin depolarda, mevcut imkânlar içerisinde sağlıklı bir şekilde korunması çalışmalarını öncelikle ele almıştır.

Arşivcilik metod ve tekniklerine göre yürütülen çalışmalar ile, çok kısa süre içerisinde 1952 yılına kadar olan orijinal Bakanlar Kurulu Kararnameleri'nin sağlıklı bir şekilde ayırımı, tasnifi, envanterlerinin çıkarılması ve depo yerleştirmesi işlemleri tamamlanmış, bu malzemenin ayrıca 1968 yılına kadar olan kısmının depo ayırımı ve yerleştirmesi de yapılmıştır.

Buna ilâveten, Başbakanlık Özlük ve Yazı İşleri Genel Müdürlüğü'nde, başlangıçtan bugüne kadar toplanmış sicil dosyalarının düzenlenmesi ve tasnifi tamamlanmış, sicil dosyalarının kolaylıkla bulunmasını sağlamak üzere, şahıs adlarına ve sicil numaralarına göre bir indeks geliştirilmiştir.

(19) Türkiye'de kuruluşların arşiv çalışmaları konusunda geniş bilgi için bk.: Mehmet Aldan: Kamu Kuruluş ve Kurumlarında Arşiv Çalışmaları. Amme İdaresi Dergisi, X, 1 (1977), 81-106. ss.; Fikret Ar: Arşivlerin organizasyonu hakkında araştırma raporu. Yayımlayan: T.C. Başbakanlık Türkiye ve Orta-Doğu Amme İdaresi Enstitüsü. Ankara. 1971. 147+29 y. (teksir); Fikret Ar: Kamu kuruluşları arşivinin düzenlenmesine ilişkin rapor özeti. Yayımlayan: Türkiye ve Orta-Doğu Amme İdaresi Enstitüsü. Ankara, 1971. II+29 y. (teksir)

(20) Kelime mânası 'aslına dönüş' olup, arşiv malzemesinin işlem gördüğü tarihlerdeki aslı düzenli içerisinde parçalanmadan korunup, tasnif edilmesidir.

Bu arada, Başbakanlık Neşriyat ve Müdevvenat Genel Müdürlüğü'ne ait eski harfli kanun dosyalarının Türkçeye çevrilmesi çalışmalarına da başlanmıştır.

Kanunlaşmak üzere T.B.M.M.'de bekleyen «Devlet Arşiv Kanunu Tasarısı»nın kanunlaşmasını müteakip, çeşitli devlet dairelerinden Devlet Arşivi'ne intikâl edecek bu dönem arşiv malzemesinin düzenlenip değerlendirilmesi, yine Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı marifetiyle ele alınacaktır.

Cumhuriyet Arşivi Dairesi'nin arşiv çalışmaları başlatılmadan önce, çeşitli kuruluşların arşiv çalışmaları tarafımızca yerinde görülmüş ve incelenmiş, bugüne kadar Türkiye'de çeşitli kuruluşlarca yürütülmüş, arşiv çalışmaları değerlendirilmiştir. Bununla da iktifa edilmemiş, ülkemizde arşivle ilgili mevzuat ve diğer yayınların derlenip, değerlendirilmesi çalışması da yapılmıştır.⁽²¹⁾

Ülkemizde yürütülen arşiv çalışmalarının, karşılaşılan güçlüklerin ve problemlerin tesbitinden ve değerlendirilmesinden sonra, yurt dışında, İngiliz ve Fin devlet arşivlerinde edindiğimiz mesleki bilgiler ışığında arşiv hizmetlerinin başlatılmasına geçilmiştir.

Cumhuriyet dönemi arşiv hizmetleri söz konusu edilirken, üzerinde önemle durulması gereken bir husus da, aradan elli yılı aşan bir süre geçmiş olmasına rağmen, merkezi olarak ele alınmamış bulunan bu dönem arşiv malzemesinin, bütün devlet dairelerinde tesbit edilmesi, korunması ve düzenlenerek değerlendirilmesi çalışmalarına vakit kaybedilmeden sür'atle geçilmesi gerektiğidir.

Bununla ilgili olarak, 25.1.1977 gün ve 1961 - 03213 sayılı Başbakanlık Genelgesi ile, devlet dairelerine ve kuruluşlarına, Başbakanlık'ta Cumhuriyet Arşivi Dairesi'nce başlatılan çalışmalar duyurulmuş, aradan elli yılı aşan bir süre geçmiş olmasına rağmen, merkezi olarak ele alınmamış bulunan Cumhuriyet dönemi arşiv malzemesinin, arşivcilik metod ve tekniklerine göre bütün devlet dairelerinde tesbit, kontrol ve korunmasına ait çalışmalara sür'atle geçilmesi ve bu çalışmalara hız verilmesi gerektiğine işaret edilmiştir.

ARŞİV İLE İLGİLİ MEVZUAT VE DİĞER ÇALIŞMALAR :

Ülkemizde arşiv konusu ile ilgili olarak bugüne kadar çıkarılmış mevzuat, arşiv meselelerimize temelden çözüm getirecek hüviyette değildir. Ancak tasarruf bakımından bazı hükümler getirebilmiş olan bu mevzuatı, 'yürürlükten kaldırmış' ve 'yürürlükteki' mevzuat olmak üzere iki bölümde incelemek uygun olacaktır. Bu mevzuat dışında, bugüne kadar yapılmış diğer çalışmalara da, burada kısaca işaret edilmiştir.

(21) Bu derlemenin neticesi olarak hazırlanan. 'Arşiv ve Arşivcilik Bibliyografyası — Türkçe ve Yabancı Dillerde Yayınlanmış Kaynaklar' adlı bibliyografik çalışma yakında yayımlanacaktır.

I — Yürürlükten Kaldırılmış Mevzuat :

- 1 — Resmi evrak ve defterlerden lüzumsuz olanların yok edilme tarzı hakkında nizamname, [19 Eylül 1934, No : 2/1282].⁽²²⁾
Resmî Gazete ile neşir ve ilanı : 4 Teşrinievvel 1934, Sayı : 2820; Düstur, üçüncü tertip, XV (devamı), 1528 - 1533.ss.

Merkez ve taşra kuruluşlarında ayıklama, yoketme ve saklama işlerini görmek ve bu konularda karar vermek üzere Ankara'da bir Merkez Komisyonu'nun, Bakanlıklarla illerde ise bir Ayıklama Kurulu'nun teşkili esas alınmış, çalışma metodları tesbit edilmiştir.

- 2 — Ankara'da modern arşivcilik hizmetlerinin gerektirdiği bir arşiv binası yapılması, bu binanın yerinin ve maliyetinin tesbiti, arşivist olarak yetiştirilmek üzere Avrupa'ya öğrenci gönderilmesi hakkında... Kararname. [12/1/1935, No : 2/1849].⁽²³⁾

- 3 — Resmi dairelerdeki lüzumsuz kâğıtların ne suretle yok edileceğine dair olan 1282 sayılı nizamnamenin tefsirine dair Kararname. [16 Kânunusani 1935, No : 2/1863].

Resmî Gazete ile neşir ve ilanı : 26 Kânunusani 1935, Sayı : 2913; Düstur, Üçüncü tertip, XVI, 561 - 562. ss.

Saklanması lüzum kalmayan evrakın yok edilme şekline aittir.

- 4 — Resmi evrak ve defterlerden lüzumsuz olanların yok edilme tarzı hakkındaki 19/9/1934 tarihli nizamnamenin bazı maddelerini değiştiren nizamname. [30 Mart 1937, No : 2/6276].

Resmî Gazete ile neşir ve ilanı : 9 Nisan 1937, Sayı : 3576; Düstur, Üçüncü tertip, XVIII, 476 - 478. ss.

2/1282 sayılı nizamnamenin iki maddesi değiştirilmiş, bir madde ile bir fıkra eklenmiştir. Yapılan bu değişikliklerle ilçelerde de birer Ayıklama Kurulu'nun teşkili esas alınmıştır.

- 5 — Resmi evrak ve defterlerden lüzumsuz olanların yok edilme tarzı hakkındaki 2/1282 ve 2/6276 sayılı kararnamelerle mer'iyete konulan nizamnamelerin yerine muhtelif memleketlerde tatbik edilmekte olan usullerin tetkikinden sonra Türk Tarih Kurumu tarafından yeni bir proje hazırlanıncaya kadar resmi evrak ve defterlerin hiç bir suretle yok edilmemesi hakkında Kararname. [21/5/1937, No : 2/6651].

Resmî Gazete ile neşir ve ilanı : 31 Mayıs 1937, Sayı : 3618.

- 6 — Başvekâlet : Yazılı ve basılı kâğıtların kese kâğıdı olarak kullanılmamasına dair kanun. Ankara, 1938, Başvekâlet Basımevi. 1. s.

(22) Lüzumsuz evrakın yok edilmesi konusunda ülkemizde yapılmış ilk çalışma için bk. : Osman Nuri — Mehmet Hayati : Evrak-ı atikenin suret-i tesviyesine dair rapor. İstanbul, 1332, Matbaa-ı Arşak Garveyan, 24 s. (Yazar adı, raporun sonunda yer almıştır.)

(23) İlk defa tarafımızdan yayımlanan bu vesika için bk. : İsmet Binark : Türk Devlet Arşivi ve Devlet Arşiv Sitesi. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, XXVI, 2 (1977), 79-80. ss.

- 7 — Muhafazasında zorluk çekilen ve tarihi kıymeti bulunmayan, Adliye Vekâleti'nin çok eski senelerden kalmış ve hükümleri sakıt olmuş kanunlarla, yine eskiden kalma ve eski harfli fersudeleşmiş risalelerin ve diğer vekâletlerle, Divanı Muhasebat'ın buna benzer evrakı ile hesap işlerine ait diğer evrakın 2/6651 sayılı Kararname ile tatbiki tehir edilmiş olan Nizamname'deki esaslar dairesinde yok edilmesi hakkında Kararname. [27/5/1940, No : 2/13556].
- 8 — Maliye Vekâleti'nin merkezde bulunan hesap işlerine müteallik lüzumsuz evrakı ile birlikte, buna müteferri kuyudat ve muamelesi neticelenmiş diğer evraktan hiç bir suretle kıymeti olmayanların nizamnamedeki usul dairesinde yok edilmesi hakkında Kararname. [30/6/1941, No : 2/16120].

II — Yürürlükteki Mevzuat :

- 1 — Muhafazasına lüzum kalmayan evrak ve vesaikin imha edilmesi hakkında kanun. [Kabul tarihi : 26 Mart 1956, Kanun No : 6696]. Resmi Gazete ile neşir ve ilânı : 4 Nisan 1956, Sayı : 9276; Düstur, Üçüncü tertip, XXXVII, 1084 - 1087. ss.
- 2 — Muhafazasına lüzum kalmayan evrak ve vesaikin imha edilmesi hakkındaki nizamnameyi mer'iyete koyan İcra Vekilleri Heyeti Kararı. [13 Eylül 1957, No : 4/9438].

Resmi Gazete ile neşir ve ilânı : 22 Ekim 1957, Sayı : 9738; Düstur, Üçüncü tertip, XXXVIII, 1831 - 1838. ss.

Bu nizamname ile, 2/1282 sayılı nizamname'nin 1 - 16'ncı maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır.

III — 6696 Sayılı Kanun'a ve 4/9438 Sayılı Tüzük Hükümlerine Göre Yapılan Çalışmalar :

- 1 — Seka Teşkilâtınca muhafazasına lüzum kalmayan evrak ve vesaikin imha edilmesi hakkında hazırlanan talimatname.

4/9438 sayılı tüzüğün 18'inci maddesi gereğince bir yönetmelik tasarısı hazırlanarak Arşiv Danışma Kurulu'na sunulmuş, ancak bu kurulun Bütçe Kanunu ile çalışamaz hale gelmesi sebebiyle, tasarının incelenmesi mümkün olmamıştır.

- 2 — T.C. Maarif Vekâleti : 6696 sayılı kanunun tatbikatına ait nizamnamenin 19'uncu maddesi uyarınca teşkilâtı tarafından mütalâası alınmak suretiyle yapılacak talimatnamelerin hazırlanmasında gözönünde bulundurulması düşünülen esaslar. Ankara, 1958, Maarif Basımevi. 19 s.

IV — Bütçe Kanunları ve Arşiv :

1959 yılı ve onu takip eden yılların Bütçe Kanunlarına : «Muhafazasına lüzum kalmayan evrak ve vesaikin imha edilmesi hakkındaki 6696 sayılı kanun

hükümleri... mali yılında uygulanmaz.» şeklinde bir fıkra eklenmiş ve bugüne kadar gelinmiştir. Ancak bazı kuruluşlar, 1968 yılından sonra Bütçe Kanunları ile kendilerine özel yetkiler sağlayarak, bu kanun hükümlerine tabi olmaksızın hazırladıkları yönetmelikler esasları dairesinde evrak ve vesaik imha etme yetkisini elde etmişlerdir.

V — Başbakanlık Genelgesi. [Özlük İşleri, 26/5/1966, 27 - 213 3/3268]

Arşiv kanunu kabul edilip yürürlüğe girinceye kadar, resmi işlem görmüş her çeşit evrak ve defterlerin yok edilmemesine, elden çıkarılmamasına, aksine hareket edenler hakkında 6696 sayılı kanuna göre işlem yapılacağı hakkındadır.

VI — Devlet Arşiv Kanunu Tasarısı :

Başbakanlıkça hazırlanan ve ilk defa T.B.M.M.'ne arzı, Başbakanlık Kanunlar ve Kararlar Tetkik Dairesi'nin 17.12.1969 gün ve 71 - 32/A/9922 sayılı yazısı ile yapılan, bu kanun tasarısı kanunlaşamayıp kadük olmuş, değişik tarihlerde hükümetlerce tekrar T.B.M.M.'ne sunulmuş, fakat kanunlaşamamıştır. Son olarak 1978 yılında İstanbul Milletvekili Süleyman Arif Emre ve Sivas Milletvekili Azimet Köylüoğlu'nun teklifi olarak Parlamentoya gelmiş, hükümet tasarısı ile birleştirilerek, Adalet, İçişleri ve Plân Komisyonlarında müzakere edilmiş, bu komisyonlarda kabul edilerek Genel Kurul'a gönderilmiştir.

VII — Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı :

Bugüne kadar gereken önemle ele alınmayan arşiv işlerinin, Başbakanlığa bağlı olarak tek elden, yeni ve güçlü bir kuruluşla yürütülmesi düşüncesiyle, «Devlet Arşiv Kanunu»na paralel olarak hazırlanan bu kanun tasarısı en son 1978 yılı içerisinde T.B.M.M.'de Adalet, İçişleri ve Plân Komisyonlarında görüşülmüş, bu komisyonlarda kabul edilerek, Genel Kurul'a gönderilmiştir.

VIII — Devlet Arşiv Yönetmeliği :

Resmi Gazete ile neşir ve ilânı : 19 Aralık 1975, Sayı : 15443.

19 esas ve 1 geçici maddeden ibaret bu yönetmelik; 16 esas ve 1 geçici maddesinin hükümlerini, Devlet Arşiv Kanunu Tasarısı'ndan ve Milli Arşiv Kurulu'na (T.B.M.M. İçişleri Komisyonu'nda 'Milli' kelimesi 'Devlet' kelimesi ile değiştirilerek, kurulun adı 'Devlet Arşiv Kurulu' olmuştur.) ait 4'üncü maddesinin hükmünü ise, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı'ndan almıştır.

IX — Başbakanlık, İç Genelge 1977/3. [Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı, 18/1/1977, 4503 - 1].

Cumhuriyet'in ilânından bugüne kadar teşekkül eden, bu devrin bütün tarihini, Türkiye Cumhuriyeti'nin doğuşunu, ilerleyiş yolunda geçirdiği çeşitli safhaları, elde edilen neticeleri gösteren bu dönem arşiv malzemesiyle, zamanla arşiv malzemesi haline gelecek arşivlik malzemenin kontrol altına alınması, bunların modern arşivcilik metodlarına uygun olarak korunması, düzenlenmesi

ve ilmi bir şekilde tasnif edilip hizmete sunulmasıyla ilgili arşiv hizmetlerinin, Başbakanlık'ta kurulan Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı marifetiyle ele alınması ve başta Başbakanlık'taki arşiv malzemesinin düzenlenmesi, T.B.M.M.'-de bulunan kanun tasarılarının kanunlaşması halinde, diğer dairelerdeki bu dönem arşiv malzemesinin de tesbiti, kontrol altına alınması, korunması ve tasnifi çalışmalarına geçileceği hakkındadır.

X — Başbakanlık Genelgesi, 1977/1. [25/1/1977, 1061 - 03213].

Üçüncü Beş Yıllık Plan'da yer alan ve inşaatına 1974 yılında başlanan Devlet Arşiv Sitesi'nin sür'atle ikmal edilmekte olduğu, bugüne kadar merkezi olarak ele alınmamış bulunan Cumhuriyet dönemi arşiv malzemesinin, modern arşiv metod ve tekniklerine göre bütün devlet dairelerinde tespit, kontrol ve muhafazasına ait çalışmalara hız verilmesi ve Başbakanlık'ta Cumhuriyet Arşivi Dairesi'nce başlatılan arşiv çalışmaları hakkındadır.

XI — Fakülte ve Yüksek Okullarda Okuyan Öğrencilere Başbakanlıkça Verilecek Burslar Hakkında Yönetmelik.

Resmî Gazete ile neşir ve ilânı : 29 Haziran 1977, Sayı : 15981.

Hazırlık çalışmalarına bizim de katıldığımız bu yönetmelik, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemi arşiv hizmetlerinin gerektirdiği meslekî bilgiye sahip eleman yetiştirmek üzere, ilgili fakülte ve yüksek okullara verilecek burslar hakkındadır. Bu yönetmelik hükümleri henüz uygulanmamaktadır.

XII — Araştırma Raporlarına Göre Arşiv :

- 1 — 1962 - 1963 yıllarında hazırlanan ve yayımlanan, Merkezi Hükümet Teşkilâtı Araştırma Projesi (MEHTAP) Yönetim Kurulu Raporu'nda, arşiv konusu şu şekilde ele alınmıştır.

Evrak, dosya ve arşiv işleri ele alınmalı ve her faaliyet tipi için en verimli çözümler bulunmalıdır. (2. bs., 1966, 416. s.)

- 2 — Fikret Ar : Arşivlerin organizasyonu hakkında araştırma raporu. Yayımlayan : T.C. Başbakanlık Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü. Ankara, 1971 147+29 y.

[Metin teksirdir.]

Raporun giriş kısmında yazar, araştırmanın «Türkiye ölçüsünde olmak üzere; Cumhuriyet devrinde yapılmış arşiv çalışmalarının bütün yönleriyle incelenmesi ve kamu kuruluşlarında arşiv işlerinin yeniden düzenlenmesini sağlayacak esasların ortaya konması amacıyla yapıldığını» belirtmektedir.

- 3 — Fikret Ar : Kamu kuruluşları arşivinin düzenlenmesine ilişkin rapor özeti. Yayımlayan : Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü. Ankara, 1971. II + 29 y.

[Metin teksirdir.]

XIII — Kalkınma Plan ve Programlarında Arşiv :

Birinci ve İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planları ile, 1970 yılından

önceki Yıllık Program ve İcra Plânlarında arşiv konusuna doğrudan doğruya temas edilmemiştir.

1970 Yılı Programı [İkinci Beş Yıl, 1968 - 1972] ile, İcra Plânı'nda şu hükme yer verilmiştir :

«Devlet arşivlerinin yeniden düzenlenmesi ve modern cihazlarla donatılması için hazırlanan programın ve arşiv vesikalarının yok edilmesini önleyici kanuni tedbirlerin uygulanmasına başlanacaktır. Bütün devlet arşivlerinin merkezi bir yönetim altında birleştirilmesi ve arşivlerle ilgili sorunların çözülmesine ilişkin kanunların sür'atle çıkarılması sağlanacaktır.» (1970 Yılı Programı, Ankara, 1970, 465. s.; 1970 Yılı Programı İcra Plânı, Ankara, 1970, 100. s.)

1971 ve 1972 yıllarına ait Program ve İcra Plânlarında, arşiv konusuna temas edilmemiştir.

Yeni Strateji ve Kalkınma Plânı [Üçüncü Beş Yıl, 1973 - 1977]'nda arşiv konusu şu şekilde ele alınmıştır :

«Devlet arşiv sisteminin yeniden düzenlenmesi, mevcut merkezi bölgesel ve yersel arşivlerin taranması, arşivleri düzenleyecek ve tespit çalışmaları yapacak uzman personelin yetiştirilmesi, özellikle eski belgelerin doğru okunmasını sağlamak için özel ve sür'atli bir programın düzenlenmesi, bu alandaki yurt dışı kaynakların tespiti ve toplanması konusunda uluslararası işbirliğinin sağlanması gerçekleştirilecektir. Ortak bir komisyonca hazırlanmış bulunan arşivleri düzenleme programı ışığında gereken donatım sağlanacak, yapılacak çalışmalar mevzuat düzenlemeleri ve mali kaynaklarla desteklenecektir. Kültür ve tarih değeri yüksek olan belgelerin yok olması önlenecek, bu belgeler bir sistem içinde tespit edilerek kullanıma hazır duruma getirilecektir.» (Madde — 1683/3, 766. s.)

1973 Yılı Programı İcra Plânı'nda da, aynı şekilde, devlet arşiv sisteminin yeniden düzenlenmesi konusuna temas edilmmiştir. (Madde — 226, 62. s.)

1974 Yılı Programı ile İcra Plânı'nda, arşivle ilgili kanun tasarılarının kanunlaşması ve arşivlerimizin kültür açısından değerlendirilmeleri üzerinde durulmuş, 1975 Yılı Programı'nda ise arşiv konusuna hiç temas edilmemiştir.

1978 Yılı Programı İcra Plânı'nda, «Devlet Arşiv Kurumu'nun kurulması yönündeki çalışmalar tamamlanacaktır.» maddesi yer almış ve sorumlu kuruluş olarak Kültür Bakanlığı gösterilmiş; koordinasyon ve işbirliği bakımından ilgili kuruluş zikredilmemiştir. (Madde - 247, 128. s.)

III — ARŞİV MESELELERİMİZ VE ÇÖZÜM TEKLİFLERİ :

Tarihimizin, milli kültürümüzün ve millet hayatımızın her çeşit maddi ve manevi haklarının yazılı senetleri, yurdumuzun tapusu, milli varlığımızın geçmişten geleceğe geçiş vasıtası olan arşivlerimizi gereğince muhafaza edebilmek, değerlendirmek ve istifadeye sunabilmek için yapılması gerekli, vazgeçilmez hizmetler vardır.

Mevzuat yetersizliği, mali imkânsızlıklar ve bütün bunlara ilâveten, arşiv ve arşivcilik bilgisinden ve sorumluluğundan uzak olmanın tabii bir neticesi

olarak, ülkemizdeki arşiv çalışmaları beklenen seviyeye çıkarılamamıştır. Bugüne kadar ki bütün olumsuz gelişmeler, bu gelişmelerin sebep ve neticeleri, sür'atle çözümlendirilmesi gereken 'arşiv meselelerimizi' teşkil etmektedir.

Arşiv meselelerimiz ile ilgili olarak, aşağıda kısaca sıralayacağımız 'çözüm teklifleri'; yukarıda 'vazgeçilmez' diye ifade ettiğimiz hizmetlerin temelini teşkil etmektedir.

1 — Arşivle ilgili mevzuatın çıkarılması :

1959 ve onu takibeden yılların Bütçe kanunlarıyla, her yıl uygulanması geriye atılan 6696 Sayılı Kanun ve 4/9438 Sayılı Tüzüğün uygulamaya konamaması karşısında, T.B.M.M.'de komisyonlarda görüşülerek kabul edilen ve Genel Kurul'a gönderilen 'Devlet Arşiv Kanunu Tasarısı' ile, 'Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun Tasarısı'nın ⁽²⁴⁾ sür'atle kanunlaşması gerekmektedir.

2 — Arşiv personeli yetiştirilmesi :

Arşiv hizmetlerinde, arşivcilik metod ve tekniklerine vakıf, yetişmiş uzman personele olan ihtiyaç, diğer çalışma ve ihtisas alanlarına nispetle kendini daha fazla hissettirmektedir. Bugün kuruluşların arşiv hizmetleri daha çok evrak ve dosya memurları tarafından yürütülmeğe çalışılmakta, bu da ileride telâfisi güç kayıplara yol açmaktadır. Bu bakımdan, uzman arşiv personeli yetiştirme konusu gereken önemle ve sür'atle ele alınmalıdır.

Arşiv personeli yetiştirilmesi, bugün ülkemiz için özel bir önem taşımaktadır. Ülkemizde arşivcilik metod ve tekniklerini bilen bir arşivci kadrosu yetiştirilmedikçe ve arşivlerimiz, bir ihtisas dalı olan arşivciliğin ilmi ölçütleri içersinde yeni ve köklü bir organizasyon değişikliği ile ele alınmadıkça, arşiv meselelerimizin çözülmesi mümkün değildir.

Arşiv personeli yetiştirilmesi konusu ile ilgili olarak, 1977 yılında Başbakanlıkça çok önemli bir adım atılmıştır. Başbakanlıkça hazırlanan ve Resmi Gazete'nin 29.6.1977 gün ve 15981 sayılı nüshasında yayınlanan burs yönetmeliği ile, Osmanlı İmparatorluğu ve Cumhuriyet dönemi arşiv hizmetlerinin gerektirdiği mesleki bilgiye sahip eleman yetiştirmek üzere, yurt içindeki çeşitli fakülte ve yüksek okullara burs verilmesi karara bağlanmıştır. Bu yönetmelik hazırlanırken, ilgili fakülte ve yüksek okulların eğitim programlarına arşivcilik ile ilgili derslerin ilâvesinin şart olduğu düşünülmüş ve bu konuda bizim, A.Ü. Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Kütüphanecilik Kürsüsü ile, Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü ilgilileri nezdinde temaslarımız da olmuştur.

Hazırlayıcıları arasında bulunduğumuz bu yönetmeliğe, tarafımızdan 'staj' konusu ilâve edilmiştir. Böylece ilgili fakülte ve yüksek okullardan arşiv hizmetleri için burs alan öğrencilerin, yaz aylarında pratik yapma imkânları sağlanmıştır. Bu yönetmelik hükümleri henüz uygulamaya konmamıştır.

(24) Her iki kanun tasarısı hakkındaki görüşler ve tenkitler için bk: Mehmet Aldan : Türkiye'de Arşiv Sorunu. Amme İdaresi Dergisi, IX, 3 (Eylül 1976); Fikret Ar : Kamu Kuruluşlarında Arşivlerin Organizasyonu. Amme İdaresi Dergisi, III, 3 (Eylül 1970); Fikret Ar : Arşivlerin organizasyonu hakkında araştırma raporu. Ankara, 1971. 48-53. ss.

Bu konu ile ilgili bir diğer proje de, Arşiv Genel Müdürlüğü'nce, genel müdürlüğün personeli için kurulması düşünülen 'Arşiv Enstitüsü'dür. Ancak bizim teşhis edebildiğimiz kadarı ile, kurulması düşünülen bu enstitü, bu şekliyle yalnızca hizmetiçi eğitim programı geliştirebilir. Daha fazlasını yapamaz. Kurulması düşünülen enstitü lisan eğitimi yapmalı, statüsü ve öğretim programı hazırlanırken, ilgili kuruluş ve şahısların mutlaka görüşleri alınmalıdır.

Arşiv personeli yetiştirilmesi konusu ile ilgili olarak ileri süreceğimiz bir görüş de, yurt dışındaki belli başlı arşivlere staj için eleman gönderilmesidir. Kültür anlaşmaları çerçevesinde bu konu kolaylıkla halledilebileceği gibi, devlet tarafından bilgi ve görgü arttırmak üzere yurt dışına eleman gönderilebilir. Ayrıca Milletlerarası Arşiv Konseyi (International Council on Archives — ICA—)'nin imkânlarından da yararlanma yolları aranabilir. Bu konuya bağlı olarak halledilmesi gereken bir diğer önemli husus da; yetişmiş uzman personel ile, arşivlerde çalışan diğer elemanlara, tatminkâr kadro ve maddi imkânlar sağlanması gerektiğidir.

3 — Bina ve tesislerin yapılması :

Arşiv hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi, arşiv malzemesinin en iyi şartlar altında korunması ve bakımı, arşiv hizmetleri ile ilgili teknik hizmetlerin yerine getirilebilmesi, bina ve tesis ihtiyaçlarının halledilmesi ile mümkündür.

Bizde Devlet Arşivi'nin kurulması, ilgili tesislerin inşaatı fikri çok eskilere iner. Bu konunun ilk defa 1935 yılında, o tarihteki Cumhuriyet Hükümeti'nce ele alındığına başka bir araştırmamızda temas etmiştik⁽²⁵⁾.

Bugün Ankara'da, Yenimahalle ve Karşıyaka semtleri arasında, İstanbul - Ankara karayoluna yakın ve yaklaşık 108 dekarlık bir arazi üzerinde, bir mimari proje yarışması neticesinde inşa edilmekte olan Devlet Arşiv Sitesi, ⁽²⁶⁾ 1969 yılında ele alınmıştır.

4 — Arşivlerin envanterlerinin hazırlanması :

Bugün arşiv hizmetleri yönünden mutlaka yapılması gereken işlerden biri, belki en önemlisi, arşivlerimizin sıhhatli bir şekilde ve sür'atle envanterlerinin hazırlanmasıdır. Cumhuriyet Arşivi Dairesi, başlattığı arşiv çalışmalarında bu konu üzerinde titizlikle durmaktadır.

5 — Arşiv malzemesinin fişlenmesi ve kataloglama çalışmaları :

Arşivlerimizdeki malzemenin sür'atle ilgililerin istifadesine sunulabilmesi için, bunların ilmi bir şekilde fişlenmesi ve kataloglarının hazırlanması gerekmektedir. Cumhuriyet Arşivi Dairesi, keza bu konu üzerinde de önemle durmakta ve bu çalışmaları yürütmektedir.

(25) bk. : İsmet Bınark : Türk Devlet Arşivi ve Devlet Arşiv Sitesi. Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni, XXVI, 2 (1977), 79-80. ss.

(26) Devlet Arşiv Sitesi hakkında geniş bilgi için, Cumhuriyet Arşivi Dairesi Başkanlığı'nın aşağıda bibliyografik künyesi verilen yayınına bk. : Devlet Arşiv Sitesi. Yayınlayan : T.C. Başbakanlık. Ankara, 1977, Başbakanlık Basımevi. 11 s., plâns (fotoğraf, plân).

6 — Arşiv çalışmalarında ileri teknik imkân, metod ve vasitalardan yararlanma :

Temini yönünden pahalı olmasına, kullanılması ve bakımı yönünden teknik elemana ihtiyaç göstermesine karşılık; bugün arşiv hizmetlerinde yerine göre; computer, microfilm, microform ve malzemenin bakımını sağlayacak ileri teknik imkân, metod ve vasitalardan yararlanmak, arşiv çalışmalarına otomasyonu sokmak kaçınılmaz olmuştur.

7 — Arşiv malzemesi olmayan malzemenin arşivlerden ayıklanması ve yok edilmesi :

Arşiv malzemesi hüviyetinde olmayan, hukukî ve ilmi bir değer taşımayan, dolayısıyla kişilere ve topluma bir hak ve araştırmacılara faydalanma yönünden bir yarar sağlamayan malzemenin de; bu iş için kurulacak ilgili ve yetkili komisyonlar marifetiyle arşivlerimizden ayıklanması gerekir. Ancak bu konuda titiz davranılması gerektiğine bir kere daha işaret edelim.

8 — Yazışma ve bununla ilgili her türlü kırtasiye ve haberleşme malzemelerinin belirli standartlara bağlanması :

İleride arşiv malzemesi olabilecek bu gibi malzemenin, fiziki evsaf ve kalite yönünden belirli standartlara bağlanması, evrak ve dosyalama çalışmalarında olduğu kadar, arşiv çalışmalarında da zamandan tasarrufu sağlayacak, verimi arttıracak ve ekonomik olacaktır.

9 — Evrak ve dosyalama sistemlerinin, ilmi ve yaygın olarak kullanılmasını sağlayacak esaslara bağlanması :

Evrak ve dosyalama hizmetlerinin belirli sistemlere göre yürütülmesi, ileride arşiv malzemesi olacak arşivlik malzemenin, teşekkülü safhasında kontrol altına alınmasını sağlayacaktır.

10 — Arşiv hizmetlerinin gereken önemle ele alınmasını temin için, kuruluşların üst ve alt kademe yöneticileri ile, diğer personeli arşiv hizmetlerine yöneltme :

Kuruluşların çoğunda üst ve alt kademe yöneticileri ile, diğer personelin arşiv, arşivin önemi, arşive kaldırma ve arşiv çalışmaları konusunda yeterli bilgileri yoktur. Arşiv konusuna ciddi olarak eğilen yöneticiler ise, parmakla gösterilecek kadar azdır. Üstelik arşiv çalışmalarını, basit ve ancak bir dosya memurunu ilgilendirebilecek ve hademe yardımı ile yapılabilecek bir iş olarak görme eğilimi de, maalesef yaygındır.

11 — Arşiv alanında milletlerarası işbirliği :

Arşiv alanında milletlerarası işbirliği, her geçen gün gelişmektedir. Bu alanda, milletlerarası işbirliğinin sağlanması için 1948'den bu yana bir hayli gayret sarfedilmiştir. İkinci Dünya Harbi'nden sonra, henüz yeni kurulmuş olan UNESCO'nun himayesi altında, Milletlerarası Arşiv Konseyi kurulmuştur. 1950 yılı Ağustosunda bu konsey son şeklini almıştır. Bugün bu konsey coğrafik

yayılışı en yaygın bir kültür organizasyonu haline gelmiştir. 1950'den beri bu kuruluş tarafından çeşitli ülkelerde tertip edilen arşiv kongreleri ve yuvarlak masa toplantıları devam etmektedir. Türkiye de zaman zaman bu toplantılara katılmıştır.

Kuruluş, milletlerarası arşiv dergisi olan 'Archivum'u çıkarmakta, 'Milletlerarası Arşiv Bibliyografyası'nı, 'Milletlerarası Arşiv Yıllığı'nı yayınlamakta ve çeşitli ihtisas komiteleri kurarak, arşiv konusunda ilmi çalışmalarını sürdürmektedir.

Ülkemiz arşiv çalışmaları konusunda, bu kuruluşla çok yakın bir zamana kadar temas kurmamış ve işbirliğinde bulunmamıştır. 1977 yılı Mayıs ayı içerisinde İngiliz Devlet Arşivi (Public Record Office)'nde incelemelerde bulunduğumuz sırada, bize büyük bir nezaket ve misafirperverlik gösteren Arşiv Müdürü (Deputy Keeper of the Records) ve aynı zamanda Milletlerarası Arşiv Konseyi'nin başkanı olan Mr. J. Jeffery Ede, ısrarla Türkiye'nin konseye üye olması üzerinde durmuştu.

Bu kuruluşla ve UNESCO ile; restorasyon, mikrofilm atölyelerinin tesisi, diğer teknik vasıta ve imkânların temini konusunda işbirliğinde bulunmak mümkündür. Ayrıca arşivist ve teknik personel yetiştirilmesi, arşiv yayınlarının mübadelesi gibi konularda da işbirliği sağlanabilir. UNESCO Türkiye Millî Komisyonu, 'Kütüphanecilik, Dokümantasyon ve Arşiv İhtisas Komitesi' vasıtasıyla da, bazı işbirliği imkânları yaratılabilir. Söz gelişi, bu dönem üyesi bulunduğumuz bu komiteye, tarafımızdan, UNESCO yayınlarından Y.P. Katphalia'nın, arşivcilik literatüründe önemli bir yeri olan «Conservation and restoration of archives materials» (Arşiv materyallerinin korunması ve restorasyonu) adlı kitabının UNESCO tarafından Türkçeye çevrilmesi teklifi götürülmüş ve teklifimiz kabul edilmiştir.

12 — Arşiv plânlamamızı yapmak ve millî arşiv politikamızın esaslarını tesbit etmek :

Arşivlerimizin, tatbıkatta kendilerine yön verecek ciddi bir plân, program ve stratejiye sahip olmaları gerekmektedir. Ayrıca, millî arşiv politikamızın esaslarının mutlaka tesbit edilmesi gerekmektedir.

Arşiv konusu, ülkemizdeki arşiv çalışmaları, arşiv meselelerimiz ve bunlara getirilecek çözüm teklifleri üzerinde daha teferruatlı olarak durmak mümkündür. Biz burada, konuyu belli başlıklar altında ana hatları ile incelemeye çalıştık

Son söz olarak, şu hususu öneminden dolayı tekrar belirtelim ki; arşiv dokümantasyonu, millet varlığının en değerli hazinesi ve devletin tüzel kişiliğinin hâfızasıdır.